تیرۆریزم و لەکەلتورخستن

ئۆلیڤەر روا
لە ئینگلیزییەوە: عەزیز ڕەئووف

بۆچونێکی جەماوەری لەنێو ڕۆژنامەنوسان و شارەزایاندا هەیە کە تیرۆریزمی ئیسلامی بریتیە لە دەربڕینێک لە ڕق و قینی موسوڵمان. بە گوێرەی ئەم بۆچوونە بێت، کەمینەیەکی پێشەنگ —تیرۆرستەکان– شێوازگەلێکی نەگونجاو بەکاردەهێنن بۆ دەربڕینی سەرجەم سکاڵا و گلەییەکانی کۆمەڵگە. ئەمەش پەرچەکرداری کۆمەڵگەیەکە کە هەست بکات لەژێر هەڕەشەدایە: وەک وەڵامدانەوەیەک بۆ دەستدرێژییەکانی خۆرئاوا لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا و سەپاندنی بەها خۆرئاواییەکان بەسەر ئەو موسوڵمانانەی کە لە خۆرئاوادا دەژین. لەڕاستیدا، هەرچەندە ئەوە ڕوونە کە زۆرێک لە موسوڵمانان پەرچەکرداری نێگەتیڤانەیان هەیە بەرامبەر ئەوەی کە خۆیان بە دوژمنکاری سیاسی و کەلتوریی دادەنێن، دیراسەیەکی نزیکتر لە تیرۆرستانی ئیسلامی کە لە ساڵی ٢٠٠١ لە خۆرئاوادا و بەردەوامیشن لەسەر ئەنجامدانی چالاکی تیرۆرستی، لە ئێستاشدا ئەو بۆچوونە پووچەڵدەکاتەوە کە ئەوەی دەیکەن پەیوەندی هەیە بە بەیەکداکێشانی کەلتورەکان، یان شارستانیەتەکان یان ئاینەکان، تەنانەت ئەگەر خۆشیان هەندێ جار ئەم زاراوەگەلە بەکاربهێنن.

ئەوان لەکوێوە هاتوون؟:

گەر ئێمە ڕاڤەی میلیشیا ئیسلامیە توندڕەوەکان بکەین کە لە خۆرئاوای

ئەوروپادا لە سەرەتای نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوودا دەردەکەوتن، ئەوا مۆدێلێکی ڕوونمان بۆ دەردەکەوێت. ئەو کارەکتەرە تیرۆرستانە، تەنانەت کاتێک باکگراوندێکی خێزانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیان هەبوو، بەڵام لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوە نەهاتبوون بۆ ئەنجامدانی کاری تیرۆرستی لە خۆرئاوا، هەروەها لەلایەن گروپە تیرۆرستەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیشەوە نەنێردرابوون، بەجۆرێک کە هەڵگری ئەجێندایەکی لۆکاڵی بن، وەک ئازادکردنی فەلەستین. ئەوان بەشێکن لە تۆڕگەلێکی ئیسلامی بەجیهانیکراوی سەرئاسا (supranational)، بەجۆرێک کە سەرچاوەی سەرهەڵدانیان خۆرهەڵاتی ناوەڕاستە، بەڵام لە خۆرئاوا سەرگەرمی ئەنجامدانی کارەکانیانن. باکگراوندیان هیچ پەیوەندی بە ململانێکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوە نییە، یان بە پەروەردەی ئاینی نەریتیەوە، جگە لە هەندێک سعودی و یەمەنی نەبێت، بەتایبەت ئەوانەی سەرپەرشتی ڕوخانی دوو تاوەرەکەی ئەمریکایان کرد لە ١١ی سێپتەمبەری ٢٠٠١دا. بەجیاواز لەوان، ئەو کارەکتەرە تیرۆرستانە، لە ئەوروپا پەروەردە بوون و زمانگەلێکی خۆرئاوایی باش دەزانن، بە پەروەردەی خۆرئاوا پەروەردەکراون: بۆنمونە، هیچ کام لەوانە ئەزموونی پرۆگرامی قوتابخانە ئیسلامیەکانیان نییە، یان هەر پەروەردەیەکی قوتابخانە ئاینیەکان. هەندێک لەوان لە ئەوروپا لەدایکبوون، هەندێکیشیان کە بەمنداڵی، یان خوێندکار یان پەنابەری سیاسی بوون کە هاتونەتە ئەوروپا، تەنانەت هەندێکیان بوون بە هاوڵاتی ئەوروپی. هەموو فرۆکەوانەکانی ڕوداوەکەی ١١ی سێپتەمبەر و هاوەڵەکانیان، جگە لە یەکێکیان کە سعودی بوو، هەموویان وڵاتی دایکیان جێهێشتبوو بۆ ئەوەی لە خۆرئاوا بابەتگەلی لەمەڕ زانست و تەکنەلۆژیا بخوێنن. هەموو ئەوانە باکگراوندێکی سێکولاریان هەیەو خووی ڕۆژئاواییان وەرگرتووە، وەک خواردنەوە و ژوان لەگەڵ کچان هەتا ڕۆژی گەڕانەوەیان بۆ (باوەشی) ئیسلام. ئەوان هەموو خەڵکانێکی دابڕاون لە خێزانەکانیان. هەرچەندە ئەوان دانیشتووی خۆرئاوان، بەڵام تێکەڵ بە ژیانی کۆمەڵگەی لۆکاڵی ئیسلامی نەبوون، یان بەشدار نین لە کۆبوونەوە ئاینیەکاندا. بە شێوەیەکی فراوانتر هیچ کام لەوان هاوسەرگیری نێوان خزم و ئامۆزا یان کچانی هاوگوندی خۆیان ئەنجام نەداوە. لەڕاستیدا زۆرێک لەوان لەگەڵ ئەوروپیە ناموسوڵمانەکاندا هاوسەرگیریان کردووە کە بە هەر جۆرێک بێت هاوسۆزی ئاینی ئیسلامن.

گەر بەشێوەیەکی تر بڵێم، ئەوان کەلتورێکی مەنفی (exile)ان هەیە و لە پەراوێزی کۆمەڵگەدا دەژین، لە وڵاتانی خۆیان بێت یان لە هەر وڵاتێکی تر ئەوان کارەکتەرگەلێکی نامۆ و پەراوێزخراون. سەرنجڕاکێشتر، هەموو ئەو کارەکتەرە موسوڵمانە تیرۆرستانە- سەربارى ئەوەی وەک ژیانی ئاسایی وڵاتەکانیان یان لە ئەوروپای خۆرئاوا- بوون بە موسوڵمانگەلێکی دووبارە لەدایکبووەوە born-again Muslims لە ئەوروپا. مزگەوتەکانی هامبۆرگ، قودس، لەندەن، پارکی فێنسبێری و مارسێلس، ڕۆڵی گەورەتر دەبینن لە قوتابخانە ئاینیەکانی سعودیە لە پرۆسەی بەئیسلامکردنی ڕادیکاڵدا. پێشتریش لە ساڵی ٢٠٠٤ەوە تا ئێستا، بەڕادیکاڵکردنی ئیسلام لە دەرەوەی مزگەوتدا ڕوودەدات، لەوانە لەناو گروپێکی لۆکاڵی هاوڕێدا، یان ڕەنگە لەناو زیندانیشدا ئەو پرۆسەیە ڕوو بدات. بە هەرجۆرێک بێت، گرنگترین خاڵ ئەوەیە کە ئیسلامیە ڕادیکاڵەکان بەخۆرئاوایی و بەجیهانیکراون، بەو مانایەی کە ئەوان چیتر پەیوەست نین بە وڵاتەکەیانەوە، لەوانە ئەو وڵاتەی کە بنەچەی خێزانەکەیانی لێیە. گروپەکانیان هەمیشە بارگاوین بە پەروەردەی ئەو سەرکردانەی کە سەر بە چینی مامناوەندن و

بەشێکن لەو کارەکتەرە ئەوروپیە ڕادیکاڵانەی ساڵانی ١٩٧٠ و ١٩٨٠کان. ئەو گروپانەش بریتین لە گروپی سوپای سوری ئەڵمانی و کەتیبە سورەکانی ئیتاڵیا و بزوتنەوەی (کرداری ڕاستەوخۆ) لە فەرەنسا.

لە هەموو شانەیەکی ئەلقاعیدە لە ئەوروپا کەسانی هەڵگەڕاوە دەبینرێن. ئەوان بەشدارن لە ژیانی ئاسایی خەڵک بەوەی کە ئەوان موسوڵمانگەلی دووبارە لەدایکبووەوەن. زۆرێک لەوان سەر بە چینی مامناوەندن. ئەمەش لەسەر ئاستی کەلتوری خۆرئاواش هەر دروستە. بیست ساڵ پێش ئێستا چەندین کەس پەیوەندیان بە بزوتنەوەی چەپڕەوە ڕادیکاڵەکانەوە کرد، بەڵام ئەوان لە فەزای کۆمەڵایەتیدا پەرگیربوون یان بوبون بە بۆرژوا وەک گروپی کۆمۆنیستی شۆڕشگێڕ لە فەرەنسا، کە توانیان لەسەدا پێنجی دەنگەکانی سەرۆکایەتی لە هەڵبژاردندا ببەنەوە. ئێستا تەنها دوو بزوتنەوە لە ڕایدکاڵە پرۆتیستۆخوازەکان لە خۆرئاوا وەک ئینتەرناسیۆنالیست خۆیان ڕاگەیاند: ئەوانیش بزوتنەوەی دژە جیهانگیری و ئیسلامیستی ڕادیکاڵ بوون. بۆ گۆڕینی ئیسلامی ئەوروپی ڕێگەی یاخیبوون ئامانجە. ئەوە دوای ئەوە دێت کە نەوەی دووەمی میلیشیاکانی ئەلقاعیدە کە لە دوای ساڵی ١٩٩٢ بوژانەوە و پەیوەندی خۆیان بە جیهانی موسوڵمانی ڕاستەقینەوە بچڕاند و خۆیان وەک ڕەمز نیشاندا. ڕوونتر بڵێم ئەوان زیاتر پەروەردەی ئیسلامییەکی بەخۆرئاوایکراون لەوەی کە سەر بە سیاسەتی نەریتپارێزی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بن. هەرچۆنێک بێت، ئایدناسی « سەردەمی کۆن»ی ئەوان ئێستا پشت بە دەنگە خۆرئاواییەکان دەبەستێت، هەرچۆنێک ئەوان بیر لە خۆیان بکەنەوە، بەشێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا دیارن کە زیاتر دیاردەیەکی پۆستمۆدێرنن، لەوەی کە کارەکتەرگەلی پێش مۆدێرنە بن.

لەبەرئەوە، دوور لە نواندنی نەریتە ئاینیەکانی کۆمەڵگە یان کەلتور، ئەو کارەکتەرە چەکدارانە، هیچ پەیوەندیەکیان بە ڕابردووی خۆیانەوە نییە و هیچ پەیوەندیەکیشیان بە ترادسیۆنی ئیسلامەوە نییە و هیچ ئەزمونێکی تاکەکەسیشیان لەگەڵ ئەو گروپ و کەسانەشدا نیە کە شوێنیان کەوتوون، بەمانایەکی تر: ئەوان لە بەردەوامبوون لەسەر ترادسیۆنی ئیسلامی خۆیان شکستیان هێناوە. ئەمە وێناکردنێکی ڕوونە، بۆ نمونە، محەمەد عەتا ڕایگەیاند کە ئەو نایەوێت بە ترادسیۆنی میسری بنێژرێت و وەک کارەکتەرێکی نائیسلامی مامەڵەی لەگەڵ کرا. ئەو چەکدارە تیرۆرستانە دواکەوتەی هیچ قوتابخانە یان زانایەکی بەناوبانگی ئیسلام نین، هەمیشە بە ستانداردێکی نائیسلامی ژیان دەگوزەرێنن. لەڕاستیدا، بۆچوونی «تەقوا» یان هەر بۆچوونگەلێکی شاراوەی کەسێک، بریتیە لە بۆچوونی گشتی بۆ ڕەفتارێکی لەو جۆرە. بۆنمونە ئەوە کارێکی ئاسان نییە تۆ ببینیت چۆن کارەکتەرێکی تیرۆرست دەخواتەوە یان چۆن هەوڵدەدات بە پارە لەگەڵ سۆزانیەکدا بنوێت، ئەمەش لە شەوێکدا پێش ئەوەی کارێکی تیرۆرستی ئەنجام بدات- وەک ئەوەی هەندێک لە کارەکتەرە تیرۆرستەکانی ڕووداوی ١١ی سێپتەمبەر ئەنجامیاندا- کە ڕەنگە ڕێگەیەکی باش بێت بۆ فێڵکردن لە دوژمن.

ئەوان بۆچی دەجەنگن؟:

بۆچوونی کارکردنی تیرۆرستەکان بچووکترە لەوەی بتوانێت بەرگری بکات لە ئیسلامی ڕاستەقینە

و هەرێمی نەریتی کە موسوڵمانەکان لەسایەی بڕیاردەر و پیاوانی ئاینی موسوڵماندا دەژین. یەکەم: ئەوان هەمیشە وا نابینن کە ئایەتوڵاکانی ئێستا شەرعی بن، تا ئێستاش لەلایەن سەرکردە ئیسلامیە ڕاستەقینەکانەوە شەڕیان لەگەڵ نەکراوە بۆ هەڵکەندنیان لە دەوڵەتە ئیسلامیەکاندا. ئەلقاعیدە- لە ئەفغانستان و بۆسنە و چیچانەوە بۆ نیویۆرک و فەلوجە – لە شەڕدان، یەکەمجار دژ بە خۆرئاوا و هاوپەیمانەکانیان(بۆنمونە جولەکە و شیعەکان)، بەڵام دژ بە ڕژێمە هەنوکەییەکان نین. ئەلقاعیدە ئارەزووی ئەوە دەکات گورز لە ئامانجە جولەکەییەکان بوەشێنێت، بەڵام هەرگیز گورز لە ئامانجە ئیسرائیلیەکان ناوەشێنێت. تەنانەت لە عەرەبستانی سعودی قاعیدە گورز لە بیانیەکان دەوەشێنێت نەک لە بەرپرسە حکومیە لۆکاڵیەکان. لەڕاستیدا ئەوە بەتەواوی بەو مانایە دێت کە ئەوان وا لە ئیسلام دەڕوانن کە چەمکێکی جیهانی و دژە لۆکاڵیە: لە هەرشوێنێک موسوڵمانان لەژێر گوشاردابن، ئەوا ئەو شوێنە گونجاوە بۆ شەڕکردن لەگەڵ ناموسوڵمانەکاندا. شەڕی ئەلقاعیدە پێش بوونی میلیشیا خۆرئاواییەکان لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و ئەفغانستان دەستی پێکرد. ئوسامە بنلادنی بەرپرسی ئەلقاعیدە -عەبدوڵا عەززام لە برایانی موسوڵمانی فەلەستین – دەسبەرداری شەڕکردن بوون بۆ ئازادی فەلەستین، چونکە گەر ئەمەیان بکردایە ئەوا دەچوونە ناو ململانێیەکی ناسیۆنالیستیەوە لەوەی کە جیهادێکی خاوێنی ئاینی بکەن. ئەندامە نائەوروپییەکانی ئەلقاعیدە ئەوروپا و ئەمریکایان جێهێشت بۆئەوەی شەڕ بۆ ئیسلام بکەن بۆ وڵاتەکەی خۆیان یان خێزانەکانیان، جگە لە هەندێ لە فەلەستینیەکان. ئەوان بۆسنە و ئەفغانستان و کشمیریان هەڵبژارد. بۆنمونە، هەموو جەزائیرییەکان بەتایبەت ئەوانەی کە لە ئەوروپاوە هاتوون، سەرسامن بە ئەلقاعیدە- یان وەکو ڕوسیەکان لە ئەوروپا بوون بە کارەکتەری ڕادیکاڵ. ئەو بیانیانەی کە لە یەمەن سەبارەت بە دەستگیرکردنی بارمتەکان لە کانونی دووەمی١٩٩٩ دادگایی کران کە بریتی بوون لە شەش هاوڵاتی بەریتانی کە بە ڕەگەز پاکستانی بوون، پێکهاتبوون لە کوڕەزای شێخ هەمزەی ئیمامی پێشوی بەڕەگەز میسری و دوو جەزائیری. شێخ سەعید عومەر لە پاکستان دادگایی کرا، ئەمەش لەبەرئەوەی دانێڵ پیرڵی بەریتانی ڕفاندبوو. ئەو دوو گەنجە موسوڵمانەی لە مەغریب دادگایکران سەبارەت بە سوتانی ئوتێلێکی گەشت و گوزاری لە مەراکیش لە ساڵی ١٩٩٤ سەر بە دوو بنەماڵەی فەرەنسی- جەزائیری بوون. بە مانایەکی تر، چەندین کەیسی توندوتیژی ئیسلامی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لەسەر دەستی موسوڵمانە خۆرئاواییەکان ئەنجامدراون. موسوڵمانە دووبارە لەدایکبووەکانی ئەوروپا لەسەر پەراوێزەکانی خەونی ئوممە شەڕ دەکەن، چ کێشەیەک بوو کە ئامانجی بەخۆرئاوایکردنیان زیاتر لە شوێنێک کە لێوانلێوە لە ململانێ کە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستە. سەرجەم ئەو ئەدەبیات و وێبسایتانەی کە سەر بە گروپی ئەلقاعیدەن و بانگهێشتی جیهاد دەکەن لە بۆسنەوە بۆ فلیپین، سەرباری ئەوەی کە ململانێکان لە فەلەستین و عیراق پەیوەندی بە کێشەی سەنتەری ئەو دوو وڵاتەوە نییە- بەڵکو ئەوە گرنگییەکە کە ڕەخنەگرتنە لە زۆرێک لەو میلیشیا عەرەبانەی وەک شێخ ئەبو ئەییام ئەلهیلالی سعودی بیردەکەنەوە. بێگومان زۆرترین ئەو وێبسایتانەی کە بانگهێشتی جیهاد دەکەن، بنکەکانیان لە خۆرئاوا و باشوری ئەفریقایە. ئەمە پەیوەندی بە کۆنترۆڵکردنەوە نییە، هەروەها بەشێوەیەکی زۆر گرنگ، لەبەرئەوەی ئەو خەڵکانەی لەپشتەوەی ئەو وێبسایتانەوەن موسوڵمانی خۆرئاواییین.

چ جۆرێک لە ئیسلام؟:

بەڕادیکاڵیزمبوونی تیرۆریستەکان بەهیچ شێوەیەک وەک کەلتور کۆمەکی ئیسلام ناکەن. ئەوە هەرگیز دەربڕینێکی ناسنامەی گشتگیر نییە بۆ کۆمەڵگەی ئیسلامی. لەکەلتورخستن و بەتاکگەرایکردن دوو مەسەلەی گرنگی پرۆسەی بەڕادیکاڵکردنن و ئیسلام هەڵگری دەربڕینی بنیادنانەوەی خودە کە پابەندە بە فەزیلەتی ئوممەوە. لەڕاستیدا ئەو ئیسلامەی کە خەڵکانی گەنج هەڵگری ناسنامەکەین هەرگیز لەو کەلتورە ئیسلامیە ناچێت کە خێزان و خەڵکانی وڵاتانی ئەو گەنجانە پەیڕەوی لێدەکەن. ئەوان سەلەفی و جیهادیستیەکانن. سەلەفیستەکان سەرگەرمی بە پاکڕاگرتنی ئیسلامی ڕاستەقینەن لە هەر کاریگەرییەکی دەرەکی، بە پشتبەستن بە کەلتور و نەریتەکانی کۆمەڵگەی موسوڵمان و ئایەتە قورئانیەکان و کردەوەکانی موحەمەدی پێغەمبەر. سەلەفیزم بەشێوەیەکی بنەڕەتی دژ بە فۆرمگەلی کەلتوری و نەتەوەیی بووە لە ئیسلامدا. ئەمە بەو مانایە نیە کە هەموو سەلەفیستەکان جیهادیستن. بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ تیرۆرستەکان دەیکەن بەشێکن لە کردەوەی جیهادیستەکان، تا ئەو کاتەی کە ئەوان بە ململانێی چەکداری دەستیان پێکرد، وەک ئەوەی کە ئەوان بەشێوەیەکی بنەڕەتی لە ساڵانی حەفتاکاندا بە لێدان لە ئیمپریالیزمی ئەمریکا دەستیان پێکرد، لەجیاتی ئەوەی کە پاڵپشتێکی سەرەکی بن بۆ بزوتنەوە لیبراڵە نەتەوەییە دیاریکراوەکان. لەڕاستیدا بۆ زۆرێک لە ڕادیکاڵەکان، بەتایبەت ئەوانەی کە هەڵگری کەلتورێکی گۆڕاون، ئەکتیڤیزم وادەردەکەوێت کە شوێنی تۆمەتە ئاینیەکانی گرتبێـتەوە.

وەکو ئەوەی ئاماژەم پێدا، بەڕادیکاڵکردن دەرکەوتەی موسوڵمانە بەخۆرئاوایکراوەکانە، کە لە ئەوروپا لەدایک بوونەتەوە و ئێستاش لەوێ دەژین. ئەوە پەیوەندی بە بۆشایی نەوەکان و پایە کۆمەڵایەتیە خەفەکراوەکانەوە هەبووە، ئەمەش کاریگەری ترادسیۆنێکی پێش بوونی چەپڕەوەکانی لەسەربووە، کە پێیاندەوترێت کارەکتەرەکانی جیهانی سێیەم، یان گەنجە ناڕازییە دژ بە ئیمپریالیستەکان. سەرباری ئەوەی بەڕادیکاڵکردنی زۆرێک لە موسوڵمانە ئەوروپییەکان دۆخێکی بیروباوەڕی ئاشتیانە و ژینگەی ناموسوڵمانیان لە پراکتیک و هەندێ جاریش لە ئەلتەرناتیڤدا دەهێنایە ئاراوە. کێشەکە لەوەدایە دیفاکتۆی لیبرالیزم تا ئێستا نەبۆتە بنەمایەک یان دەربڕینێک بۆ تێرمە ئایدۆلۆجییەکان. ئەمە بەو مانایە دێت کە ئەم جۆرە لە لیبرالیزم هەنگاونان نیە بەرەو میکانیزمی بەسۆسیالیزمکردن کە بتوانێ بەئاسانی ببێتە شوێنکەوتەی نەوەکان، بەپێشنیاری ئەوەی کە نەوەی ئێستا بەشێوەیەکی کراوە لەقۆناغی بەڕادیکاڵکردندا دەمێننەوە.

ئایین یان کەلتور؟:

فەندەمێنتاڵە نوێیەکان، هەرگیز ئەو کۆمەڵگانە ناکەنە ئامانج کە پەیوەندیەکی بنەڕەتی و کەلتورییان بە کارەکتەرە تیرۆرستەکانەوە هەیە، بەڵکو لەجیاتی ئەوە دەگەڕێن بەدوای ئەو تاکانەی کە لە ناسنامە و بیروباوەڕیاندا لە گومانێکی گەورەدا دەژین. ئەمەش وەک لەڕیشەهەڵکێشانی کەلتوری دەردەکەوێت، بەگشتی لەناو گەنجان و خوێندەواراندا، بەڵام ئەوان گەنجگەلێکی دڵتەنگ و خەمۆکن. گومانی تێدا نیە کە سەلەفیزم سەرنجی ئەو کەسانە ڕادەکێشێت کە لەکەلتور خراون

و کەلتوری کۆمەڵگەیان دۆڕاندووە، بەڵام لەکەلتورخراوەکان هیچ لەبارەی زاراوەگەلی ئابوورییەوە حاڵی نابن: لای ئەوان کێشە هەژاری نییە، بەڵکو ناسنامەی تاکەکەسییە. هەرچەندە سەلەفیزم لەنێو خوێندەوارانی چینی مامناوەندەوە گەشەی کردووە، بەڵام ئەوە وەک شۆڕشێکی بەرپرسیاری تەماشا ناکرێت، هەرچەندە ئەوان ئەزموونێکیان لەگەڵ تێکەڵبوون بە کەلتورەکانی تردا هەیە. بۆ نمونە لە میسر و پاکستان، سەلەفیزم وایکردووە کە چەندین کرێکار لە وڵاتانی کەنداو بکشێنەوە. چەندین تاکی لەکەلتور هەڵکەندراو- لە خۆرئاوابێت یان لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست فەندامێنتالیزم لە بیابانەکانی ئەفغانستانەوە بۆ حەرەمی کۆلێژەکانی ئەمریکا، پێشنیاری ڕەفتاری سیتەماتیکراو دەکات، یەکسان بە ژینگە و بارودۆخی ئەو کۆمەڵگە جیاوازانە. لەڕاستیدا ئیسلام- وەک خیتابەکانی تاڵیبان و وەهابیەکان لە سعودیە و گەنجە ڕادیکاڵەکانی بنلادن- سەرگەرمی دوژمنکارین، تەنانەت ئەگەر لەنێو ئەو کەلتورە موسوڵمانەشدا بێت کە خۆیانی لێ لەدایک بوون. هەرچۆنێک بێت مەبەست لە وێرانکردنە، لە گۆڕی محەمەدەوە بۆ پەیکەرەکانی بوودا لە ئەفغانستان، یان سەنتەری بازرگانی جیهانی، هەموو ئەمانە مەبەست لێی ڕەتکردنەوەی کەلتور و شارستانیەتە ماتەریاڵەکانە، ئەمەش کەلتوری موسوڵمانان وەک ئامانجی یەکەم و کەلتوری خۆرئاوا وەک ئامانجی دووەم دەردەکەوێت. بۆ ئەم کردەوانە، خۆرئاوا هیچ یارمەتییەکی بۆ هەرجۆرە کەلتورێکی ئیسلامی ڕەت نەکردۆتەوە. سەلەفییەکان هەرگیز وەک کەلتور پابەندی ئیسلام نین، بەڵام وەک نمونەجێکی ئایینی کە ڕەهەندە شمولی و پاکێتیەکەی ونکردووە، پابەندی کەلتورێکی دیاریکراون. ئەمەیە کە دەبینین بۆچی نەوەی دووەمی گەنجان لە ئەوروپا پابەند نین بە کەلتورەوە.

خەونی سەلەفییەکان خەونی بەها کلاسیک و گەورەکانی شارستانیەتی موسوڵمانان نییە، بۆ نمونە ئومەوی یان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ئەوان قوتابخانە ئاینیە جیاوازەکان ڕەت دەکەنەوە، لەوانە سۆفیزم، کە یارمەتیدەری نیشاندانی ئیسلامە وەک بوونێکی نێگەتیڤ. چۆن دەتوانین دیراسە لەسەر یەمەن بکەین بەبێ قسەکردن لەسەر ئەو بۆشاییەی کە لەنێوان زایدیزم و شافێیزمدا هەیە؟ یان قسەکردن لەسەر سەنتەری ئاسیا بە فەرامۆشکردنی ڕۆڵی حەنەفیزم و سۆفیزم؟ سەلەفیستەکان ئیسلامی لۆکاڵی ڕەت دەکاتەوە و شەرێکی بەردەوام دەکەن دژ بە نەریتی لۆکاڵی و تەنانەت ئایین و نەریتە باوەکان و عەلمانیەتیش. بۆ نمونە ئەوان دژ بە هەر ئاینگەلێکی موقەدەسن، لەوانە (زیارەت) لە ناوەڕاستی ئاسیا و(مەوسیم)لە باکوری ئەفریقیا، کە دوو حەجکردنی ئاینین کە خەڵک بۆ نوێژکردن ڕوو دەکەنە شوێنە پیرۆزەکان- تەنانەت ئەوان دژ بە یادکردنەوەی لەدایکبوونی پێغەمبەری ئیسلامن، کە پێی دەوترێت مەولود. ئەوان دژ بە سۆفیزم و پراکتیزەی ڕۆحانین کە پێی دەوترێت (زیکر)، وە ئەوان دژ بە هەر فۆرمێکی نمایشکردنی هونەرین، کە باس لە پراکتیزەکردنی ئایین بکات، لەوانە مۆسیقای (قاوالی) لە پاکستان، بە هەندێک جیاکارییەوە لەوانە گۆرانی ئایینی تاکەکەسی بە کەرەستە مۆسیقییەکان. ئەوان دژ بە گۆڕستان و گۆڕی تایبەتن،(نمونەی تێکدانی گۆڕی نەقشبەندەکان لەلایەن ئەنسار ئیسلامەوە لە کوردستانی عیراق لە ساڵی ٢٠٠٢). بەشێوەیەکی ئاشکرا، ئەوان هەروەها بەشداری یادەوەرییە نائایینی و سێکولارییەکان حەرام دەکەن. بۆنمونە، جەژنی نەورۆزی فارسەکان لە ٢١ی مارتی هەموو ساڵێکدا، لەلایەن تاڵیبانەوە قەدەغەکرا، ئەنجومەنی فەتوای سعودی دژ بە ئاهەنگی نەریتی Grayqaan یان Quraiqaan وەستایەوە، کە لەو ڤیستیڤاڵەدا

منداڵان لەسەر ڕۆخی کەنداو لە دەرگای ماڵەکان دەدەن و پارە و شتومەک کۆدەکەنەوە.

تاڵیبان، بۆنمونە، زۆر بە جدی دژ بە کەلتوری نەریتی ئەفغانستان بوو. وەک پراکتیزەکردنی سەرجەم سەلەفییەکان، سەرەتا موسوڵمانە خراپەکانیان کردە ئامانج، هەرچەندە دوای ئەوان کەلتوری خۆرئاوا دەکرایە ئامانج. ئەوان تا پایزی ١٩٩٧پەیوەندیەکی باشیان لەگەڵ ئەمریکا هەبوو وە هیچ کێشەیەکیشیان لەگەڵ ڕێکخراوە ناحکومیە خۆرئاواییەکان نەبوو، لەجیاتی ئەوە ئەوان دژ بە نەریت و کەلتورە ئەفغانیەکان تەواو توند بوون. ئەوان مۆسیقا و ڤیدیۆ و سەما و هەڵدانی کۆلارەیان قەدەغە دەکرد، لەبەرئەوەی هەرکەس کۆلارەی هەڵبدایە بەدار و دیواردا هەڵدەگەڕا و ماڵانی دەبینی و ڕەنگە ئافرەتی بێ حیجابی لە ماڵەکەی هاوسێیان ببینێت. ڕاگرتنی باڵندە قەدەغە بوو، چونکە ئەو باڵندانە دەیانخوێند و وەک لاسایکردنەوەی نوێژکردن هەژمار دەکرا. تاڵیبان پەیکەرەکانی بودایان ڕوخاند، ئەمەش نەک لەبەرئەوەی دژ بە بودیزم بوون– وەک بەشێک لە سیمبوڵی حەرامکراوی ئیسلامی لە فۆرمی مرۆڤدا– بەڵکو لەبەرئەوەی ئەو پەیکەرانە هیچ پەیوەندیەکیان بە ئاینی ئێستای ئەفغانستانەوە نەبوو. تەنانەت ئەو پەیکەرانە هیچ مانایەکی ئاینیان هەڵنەگرتبوو، یان هیچ مانایەکی نێگەتیڤی ئایینان نەبوو، بەڵام دەبوو هەر بیڕوخێنن. لای تاڵیبان، ئایین پێویستە کێڵگەیەکی ڕەمزی مۆنۆپۆڵکراو بێت. تاک پێویستە ژیان بەتەواوی تەرخان بکات بۆ ژیانی دوایی، وە ئەمەش بە تەنها بە سیستەمێکی توندوتیژ و بەردەوام دژ بە ڕەفتارە کۆمەڵایەتیەکان ئەنجام دەدرێت.

نمونەیەکی دیار بۆ دژایەتیکردنی نێوان سیستەم و کەلتور بریتیە لە خواردن دژ بە چێشتلێنان. سەلەفیستەکان گرنگی بە مەتبەخ و چێشتلێنان نادەن، لای ئەوان هەر شتێک حەڵاڵ بێت ئەوا باشە– بە هەر میتۆد و شێوازێک بێت. کاتێک ئەوان لە خۆرئاوا چێشتخانەیەک دەکەنەوە، شێوازی چێشتخانەی سەردەمی عوسمانی و مەغریبی بەکار ناهێنن، لەجیاتی ئەوە ئەو خواردنانە ئامادە دەکەن کە حەڵاڵن و تەنانەت وەکو خۆرئاواش خواردنی خێرا ئامادە دەکەن. بەشێوەیەکی لێکچوو، جلی حەڵاڵ هەروەکو جلی باران و دەستکێش و لەچکی جوانی خۆرئاوا و شتی تر بەکاردەهێنن. بۆیە حەڵاڵ سیستەمێکی جێگیرە بۆ هەر کەلتورێک. شتەکان مێژووی خۆیان هەیە بۆ حەرامکردن و مانایەکی کەلتورییان هەیە، سەردەمێک ئەو جۆرە خواردنە هەڵبژێردراوە، ئەوانیش داواکارییەکی ڕێژەییان لەسەری هەبووە، بەڵام پەیوەندی بە کەلتورێکی دیاریکراوەوە نییە. لەوەها بۆچونێکدا ڕەنگە جیاوازییەکی گەورە لەنێوان سەلەفییەکان و دوژمنە ئەوروپیەکانی کەلتوری دەسەڵاتخوازی ئەمریکیدا هەبێت. لای سەلەفییەکان هەمبەرگر بەشێوەیەکی کەلتوری قبوڵدەکرێت چونکە بەدرێژایی بوونی ئەم خواردنە لە سەردەم و نۆرمە ئاینیەکاندا خواردنی ئاسایی بووە. بۆ نمونە لە ساڵی ٢٠٠٣ بزنسێکی تایبەتی موسوڵمان بەشێوەیەکی سەرکەوتوو لە فەرەنسا خواردنەوەیەکی سادەی دروستکرد پێیان دەوت مەککە کۆلا، کە کوالیتیەکی بەرزی هەبوو، لە شێوە و تامیشدا وەک کۆکا کۆلا وابوو، زۆرینەی کڕیارەکانی مەککە کۆلا بریتیبوون لە ئیسلامییەکان و ئەمەش ئامادەکردنێکی پشتیوانی بوو بۆ فەلەستینیەکان. هەروەها لە ساڵی ٢٠٠٤ ستایلێکی نوێی بەرهەمهێنان لە مارکێتەکانی ئەوروپا دەرکەوت کە پێیان دەوت «پۆشاکی دەعوا» کە لۆگۆیەکی ئیسلامی لەسەربوو کە ستایەلی پیاوێک بوو لەکاتی نوێژکردندا، ئەو جلە لەگەڵ کەلتوری گەنجە مەدەنیەکاندا دەگونجا.

بوژانەوەی ئاینێک؟:

لەبەرئەوە سەلەفیستەکان گرنگی بە خوڵقاندنی کەلتورێکی تایبەت بە موسوڵمان نادەن و لەسەری ناوەستن. ئەوان ئەو چەمکە ڕەت دەکەنەوە، تەنانەت هەندێ جار واز لە بەرکارهێنانی ئەو زاراوەیە دێنن کە ڕێگە بۆ زمانێکی باو خۆش دەکات لەگەڵ کۆمەڵگە خۆرئاواییەکاندا، ئەویش زمانی فرەکەلتورە multiculturalis کە دەربڕینێکی سەرەکیە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ جیاوازییەکاندا. بۆیە ئێمە سەلەفیستێکی ڕۆماننوس، شاعیر، مۆسیقار، بەرهەمهێنی فیلم یان کارەکتەری کۆمیدی نابینین. بۆ جەختکردنەوە لە سپەیسی نێوان کەلتور و ئایین و بە هەوڵدان بۆ بنیادنانی ئاینێکی خاوێن کە جیاکرابێتەوە لە عەلمانیەت و خەسڵەتە گشتیە جیهانیەکان، سەلەفیستەکان بەشدارن لە بەعەلمانیکردنێکی دژیەک لە کۆمەڵگەی مۆدێرندا، لەبەرئەوەی ئەوان ئاینیان لە هەر ڕەهەندگەلێکی ژیانی کۆمەڵایەتی جیاکردۆتەوە کە حەز دەکەن –بەڵام ناتوانن– کایەکانی حەیات بەجاهیل بکەن یاخود تێکیبشکێنن. لە هەمانکاتدا فۆرمگەلێکی کاتی زیادەڕۆییکردن لە ئاییندا religiosity لەنێو نەوەی دووەمی موسوڵماناندا بەکاردێنن لە دەرەوەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست کە ئەمەش زیاتر لە چاودێرە کریستیانە ئەمریکیەکانەوە نزیکە لە سەدەی نۆزدە و بیستدا وەک لە ئیسلام لە سەدەکانی ناوەڕاستدا. بەکورتی، ئەوان نموزەجگەلێکن لە بزوتنەوەی هەستی ئایینی revivalism . دواجار بزوتنەوەی هەستی ئایینی ڕۆڵ نابینێت لە بەها نەریتی و خێزانییەکاندا، بەڵکو کار دەکات لەسەر ئەو تاکانەی کە لە ئەزمونی قەیرانی ناسانامە و دابڕاو لە خێزان و پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکاندا ژیان دەگوزەرێنن. ئەوەش لەگەڵ تاکگەرایی individualism هارمۆنییەک دروست دەکات، بنیادنانەوەی کۆمەڵگەیەکی وێناکراو، کە بریتیە لە کۆمەڵگەیەکی باوەڕدار یان ئوممە، کە لە قەیرانی دەسەڵات و مەعریفە، یان لە ئازایەتیدا هەنگاو بەرەو شەریعەت دەنێن و هەڵگری مەعریفەی ئاینی و فێربوونی خودی و سوربوون لەسەر سیستەم و بەها و بیروباوەڕی بزاون ، ئەمەش زیاتر لەوەی کە جەخت لەسەر فەلسەفە یان ئایۆلۆجیای ڕەها بکەنەوە. لە سەردەمی ئێمەدا بزوتنەوەی هەستی ئایینی هەمیشە بەشێوەیەکی کۆمەڵایەتی کۆنزێرڤاتیڤە، لە قامچی بایبڵی ئەمریکیەوە بۆ بزوتنەوەی Lubavitch و لەوێشەوە بۆ ئازارە جەستەییەکانی پاپا جانپۆڵی دووەم لەسەر ئازادی ئایین، هەروەکو ئینجیل تەفسیرێکی شۆڕشگێڕیی چەپرەویان هەبووە. سەرکردە ئاینیە کۆنزێرڤاتیڤەکان دژ بە گەندەڵی و ونکردنی بەهاکان دەوەستنەوە. لەم ڕوانگەیەوە، ئیسلامی نەریتخوازی ئەوروپی بوونەتە بەشێکی لۆجیکی لە مشتومڕکردن لەسەر بەهاکان لەگەڵ ئەوروپییەکاندا. زۆرێک لە گوتاری ئیمامەکان لەبارەی پەرەدان بە دڵخۆشی و چاکردنی دەرامەتی خەڵک و جەختکردنەوە لەسەر جیاوازی ڕەهای چاکە و خراپە right and wrongو خوڵقاندنی ژیانێکی باش و هتد..... کە لە مەسەلەی ڕۆحانیەتەوە هیچ جیاوازییەکی نییە لە کریستیان و ئاراستەی مۆرسۆدۆکسی جولەکە کە بانگەوازی خواپەرستی دەکەن. بەڵام ئەو خەڵکەی کە گرنگی بە تیرۆریزمی جیهانی دەدەن موسوڵمانەکانن.

ئەمەی لێرەدا مشتومڕی لەبارەوە دەکەین ئەوە نیە کە ئاینەکانی تر بەهەمانشێوە توندوتیژی سیاسی بەرهەم دەهێنن. ئەوە ڕوونە کە لەنێو ئاینە خۆرهەڵاتیەکاندا بالانسێکی ڕاستەقینە نییە، لەوانە ئاینی ئیسلام، کە لەهەوڵدایە بۆ وەرگێڕان لە ئایینی ڕادیکالیزمەوە بۆ توندوتیژی سیاسی.

بەڵام تایبەتمەندی ئیسلام لە قورئان و ترادسیۆنی کەلتوری سیاسی موسوڵمانەوە نەهاتووە، بەڵکو لە موسوڵمانەکانی سەردەمەوە هاتووە، وە ئەو فاکتەرانەی کە پەیوەندیان بە ئیسلامەوە هەیە بەشێوەیەکی ئاشکرا پەیوەندیان بە بارودۆخە کۆمەڵایەتیەکانی موسوڵمانانەوە هەیە لە خۆرئاوای ئەوروپا. بۆنمونە کەم تا زۆر لەنێو نەوەی دووەمی موسوڵمانانی ئەمریکادا تیرۆریست نادۆزیتەوە. نەبوونی ڕادیکالیزم بەشێوەیەکی ئاشکرا پەیوەندی بە دوو جۆر لە جەماوەری موسوڵمانی خۆرئاواوە هەیە ، ئەوانیش بریتین لە سیمبوڵ و چاوەڕوانی. موسوڵمانان لە ئەمریکا بەشێکن لە بزوتنەوەیەکی فراوانی کۆچبەرانی خەڵک کە خوازیاری ئەوەن لە ئەمریکا بژین، لەکاتێکدا نەوەی دووەمی موسوڵمانانی ئەوروپا منداڵی هەڵەیەکن: دایک و باوکی ئەو نەوەیە هەرگیز خوازیاری ئەوە نین ببن بە ئەوروپی. موسوڵمانانی ئەمریکا بەشێوەیەکی فراوان سەر بە چینی ناوەڕاست یان تەنانەت سەر بە چینی باڵان- تەنانەت هەندێکیان داهاتیشیان زۆرترە لە دانیشتوانی ئەمریکا- لەکاتێکدا لە ئەوروپا ڕێژەی بێکاری لەنێو نەوەی دووەمی موسوڵماناندا زیاترە لە دۆخی قەبڵێنراو لە ئەوروپادا. هەمان نیشانەی خەڵک لەگەڵ باکگراوندی موسوڵمان لە دەربڕینی زیندانیکراوەکانیشدا دەردەکەوێت. زۆرێک لە ڕادیکاڵە ئەمریکیەکان بریتین لە هەڵگەڕاوەکان، لەوانە جۆس پادیلا، کە هەڵگەڕاوەیەکی ئەمریکی بوو کە تاوانبارکرابوو بە پشتیوانیکردن لە گروپی ئەلقاعیدە لە ساڵی ٢٠٠٥ وە ئەو هەڵگەڕاوانە لە هەمان جۆری هەڵگەڕاوە ئەوروپییەکان دەچن کە بریتین لە کەمینە ڕادیکاڵەکان و مەنفییەکان.

ململانێی شارستانیەتەکان؟:

ئامانج ئەوەیە کە ئێمە نە لەبارەی ململانێ و نە لەبارەی دیالۆگی کەلتورەکانەوە قسە ناکەین، لەبەرئەوەی بە زۆرێک لە چەمکەکان کەلتور لەقەیراندایە. لەبەرئەوە، بوونی مشتومڕ لەسەر ئیسلام -لەڕاستیدا بەشێوەیەکی فراوان بارگاوییە بە بیروبۆچونی لەمەڕ ئاسایش-کە تا ئێستاش لەژێر پارادیمی دیالۆگ -بەیەکداکێشانی شارستانیەتەکان، کەلتور یان ئایین خۆی دەبینێـتەوە، کە بەشێوەیەکی فراوان پەیوەندی فراوانی بەو سێ چەمکەوە هەیە. کەم تا زۆر مشتومڕ لەسەر ئەوەیە کە چۆن شەڕی تیرۆریزم دوو بۆچوون لەسەر ململانێکان پێشنیار دەکات، یەکەم: ئیسلام مەسەلە سەرەکیەکەیەو ئێمە بەرەو ململانێی شارستانیەتەکان دەچین بێ ئەوەی بەشێوەیەکی قووڵ ڕیفۆرم لە ئایندا ڕویدابێت، یان دووەم: ئیسلام مەسەلە سەرەکییەکە نیە و پێویستە ئاراستەی بەیەکداکێشان بگۆڕین بە دیالۆگ لەنێو شارستانیەتەکاندا، ئەمەش وەک ئەدرێسێکی خاوەن ڕەگوڕیشەگەلێکی فراوانی ڕقوقینە لەنێو موسوڵماناندا. هەردوو حاڵەتەکە بەندە بە بنەمای بونیادە گشتییەکانەوە: ئایین بارگاوییە بە کەلتور، وە کەلتوریش لەسەر بنەمای ئایین دامەزراوە، ئەمەش بەو مانایە دێـت کە ڕەفتاری کۆمەڵایەتیو سیاسی باوەڕداران سوورن لەسەر بیروباوەڕی لاهوتی ئاینەکانیان. بانگەوازی ڕیفۆرمی ئاینی باوەڕداران والێدەکات گرنگی پێ نەدەن و بەخۆگونجان و ئەزموونی بیروباوەڕیان لەڕێی پراکتیزەکردنەوە بێت نەک لەڕێی مشتومڕگەلێکی ئاینزانییەوە. بانگەوازی سەرکردەکانی کۆمەڵگە بۆ کۆنترۆڵکردنی ڕەوە جاهیلەکان پرۆسەی لەکەلتورخستنە. ئەدرێسی کێشەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، کە خۆی لەخۆیدا هەنگاوێکی پۆزەتیڤە، گرنگینەدانە

بە بەتیرۆرکردنی ئیسلامی هاوچەرخ. شتێک نیە بەناوی کۆمەڵگەی موسوڵمان، بەڵکو لەجیاتی ئەوە دانیشتوانێکی موسوڵمانان هەیە و ئەزموونێکی جیاوازیان هەیە کە چۆن ببن بە موسوڵمان- تەنانەت ئەگەر بەشداری هەمان ڕێبازیش بن.

لە ئەورووپا بۆچوونێکی گشتگیر هەیە بۆ دژایەتیکردنی ئەو دوو ڕێبازە، بەتایبەت لە بەریتانیای فرەکەلتور، کە موسوڵمانان لەلایەن ناسنامەیەکی لێوانلێو لە جیاوازی و فرە کەلتورییەوە پێناسە کراوە، یان توانەوەی ڕەگەزیی لە فەرەنسا، کە موسوڵمانان ڕەنگە ببنە هاوڵاتیگەلێکی فەرەنسی لەڕێی توانەوەی ناسنامەی بنەڕەتی خۆیانەوە. ئێستا بەشێوەیەکی ئاڵۆز هەردوو ڕێگاکە بەشدارن لە هەمان تیۆر: ئایین ڕەگو ڕیشەی لە کەلتوردا چەسپیوە، لەبەرئەوە، موسوڵمانان سەر بە کەلتوری جیاوازن. بەشێوەیەکی فراوان، هەرچەندە باڵانسی ڕادیکاڵیزم بەشێوەیەکی زۆر کەم دەتوانێ لەگەڵ سیاسەتی حکومەتدا ڕەفتار بکات: هەڕەشەیەکی تیرۆریستی زۆر لەسەر بەریتانیای مەزن و فەرەنسا و ئیسپانیا و بەلجیکا و هۆڵەندە هەیە، هەرچەندە لە هەریەک لەو کەیسانەدا سیاسەتی ئەو وڵاتانە بەرامبەر بە ئیسلام زۆر جیاوازە. مەبەستەکە ئەوەیە کە ڕادیکاڵەکان وەڵامیان بۆ سیاسەتێکی نەتەوەیی دیاریکراو نییە، بەڵام بۆ وشیاری جیهانی دەوڵەتی ئوممە وەڵامیان پێیە. بە هەر شێوەیەک بێت، فرەکەلتورگەرایی و توانەوەی ڕەگەزی بۆ هەمان مەبەست شکستی هێنا: موسوڵمانان لە خۆرئاوا بەرەو ناسنامەی ڕەگەزی و کەلتوری هەنگاو نانێن، بەڵکو دەیانەوێت تەنها وەک باوەڕدارێکی کۆمەڵگە بناسرێن. لە بەریتانیای مەزن موسوڵمانە دووبارە لەدایکبووەکان گرنگی بە کەلتوری کۆمەڵایەتی نادەن، بۆیە وەڵامیان بۆ سەرکردە نەریتپارێزەکانی کۆمەڵگە پێ نییە. لەلایەکی ترەوە سێکولاریستی فەرەنسی زۆر سەرسامە بە بینینی ونبوونی کەلتوری نەریتی موسوڵمانان، هاوشان لەگەڵ هێز و توانای ئاینیدا: باڵاپۆشی کتوپڕی هەندێک لە خوێندکارە کچەکانی فەرەنسا لە ساڵانی نەوەدەکان کە بە «کێشەی لەچکەکە» ناسراوە، پەیوەندی بە گواستنەوەی کەلتورییەوە نییە، بەڵکو لە ئەنجامی بنیادنانی ناسنامەیەکی ئاینی خاوێندا ڕوویدا لەنێو کچە ڕۆشنبیر و خوێندەوارەکانی قوتابخانەکانی فەرەنسا. بۆچوونی کۆنترۆڵکراو لە ڕای گشتی فەرەنسادا ئەوەبوو کە تێکەڵبوونی کەلتوری هەنگاوە بەرەو بەعەلمانیکردن. چەمکی ژیانەوەی ڕەگەزی و کەلتوری ئاینی وەک زاراوەیەکی بیرلێنەکراوە دەبینرێت، بەڵام هەر ڕوویدا. بەهۆی دامەزراندنی ئەنجومەنی موسوڵمانە باوەڕدارەکانی فەرەنسا، حکومەت بەنابەدڵییەوە تەنها وەک ئاینێک دانینا بە بوونی ئیسلام لە فەرەنسادا.

****

لێرەوە چ وەڵامێک بۆ ئەم هەموو قەیرانە هەنوکەییانە هەیە؟ ئەو کێشەیە لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا هیچ چارەسەرێکی نییە، بەڵکو ئەوە پرۆسەیەکی لەکەلتورخستن و بانگەشەکردنی ئیسلامە تەنها وەک ئاینێک. بەو مانایەی کە دروستکردنی شوێنێک بۆ ئیسلام لە خۆرئاوا وەک ئاینێکی خۆرئاوایی لەنێو ئەوانی تردا- نەک وەک گوزارشتکردنێک لە کەلتوری کۆمەڵگە. ئەوە پرۆسەیەکی ڕاستەقینەی بەعەلمانیکردنە، کە هیچ لەگەڵ ڕیفۆرمی ئاینیدا ناکات، جگە لەوەی دەتوانێ پەرە بە مشتومڕی لاهوتی بدات وەک ئەوەی کەنیسەی کاسۆلیکی لە کیشوەری ئەورووپا بەتایبەت لە خۆرئاوادا ئەنجامی

دا بەجۆرێک کە پرۆسەی بەسێکولارکردن پێگەیەکی بەهێزی هەبوو: دەرکەوتنی دیموکراتی مەسیحی –ئەمەش وەک قبوڵکردنێکی تەواوەتی کەنیسە بۆ دیموکراسی – دەرئەنجامێکە و پێویستیەک نیە بۆ پرۆسەی بەعەلمانیکردن. دەسەڵاتە سیاسییەکان لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوە بۆ خۆرئاوا پێویست ناکات نە چاودێری بیریارە مۆدێرنە ئاینیەکان بکەن و نە کۆمەکی سیڤیڵ و ئیسلامی لیبراڵ بکەن. ئەوان پێویستە جێیەک بۆ ئیسلام چێ بکەن بەبێ ئەوەی یاسا و پرنسیپەکان بگۆڕن. پلورالیزمی ڕاستەقینە باشترین ڕێگەیە بۆ خۆدەربازکردن لە ململانێ لەگەڵ دانیشتوانی موسوڵماندا کە زۆر جیاوازن لە بونیان وەک هێزێک لە کۆمەڵگەدا. وەک ئەو خۆپیشاندانانەی لەلایەن خەڵکانی پرۆتیستانت و کاسۆلیک و جولەکەکانەوە ئەنجام دەدرا، کۆنزێرڤاتیڤەکان و تەنانەت بۆچوونی فەندەمێنتاڵیستەکانیش لەبارەی ئاینەوە بەشێوەیەکی دەستبەسەرداگیراو دەردەکەوێت لە ژینگەیەکی پلوراڵدا. لەڕاستیدا ڕێگەی پلورالیستی ڕێگە بە کۆمەڵگەی مەدەنی دەدات کە گەنج بێتەوە و بتوانێ نمونەیەکی ئامانجدار بۆ گروپە ڕادیکاڵەکان و سەلەفیستەکان بخولقێنێت. سیاسەتی دەوڵەت هەرچۆنێک بێت لەسەر بنەمای تەواوکاری موسوڵمانەکان و سەرکردەکانی کۆمەڵگە بنیادنراوە لەسەر پایەیەکی پلورالیستی. گرنگترین شت ئەوەیە کە پێویستە پەیوەندی فەندەمێنتاڵە بیانیەکان بە بەنێگەتیڤکردنی ئیسلام لاواز بکرێت و پابەندبوونی قوڵیان لەگەڵ ڕەفتاری ئاینەکانی تر ڕێگە پێنەدراو بێت. شەفافیەت Transparency و دیموکراسی لە ئامانجە سەرەکیەکانن.

سەرچاوە:

The Roots of Terrorism.
Edited by:
Louise Richardson.
New York 2006.